

תוכנית שע"ל - שיפור עברית לעולים ותיקים

אביגיל שמואלי

תוכנית 'שע"ל' פועלת זו השנה השלישית. קהל היעד שלה הם תלמידים עולים בכיתות ז', השוהים כבר בארץ חמש-שש שנים, אך עדיין לא רכשו את שפת הלימודים – העברית – באופן שיאפשר להם למצות את יכולתם.

עלייה ותלמידים עולים

השפה היא משאב תרבותי וחברתי. הקשר בין שפה וזהות הוא עמוק, ורכישת השפה היא גורם מרכזי בתהליך גיבוש זהותו של העולה. בן-רפאל, אולשטיין וגייסט (1994) במחקרם בנושא זהות ושפה מצביעים על החשיבות של רכישת השפה העברית כתנאי להשתלבות העולים בארץ.

כידוע, ישראל היא מדינת הגירה. מרבית העולים בשנים 1990-2003, כמיליון, הם מארצות חבר המדינות, כ- 70,000 הם עולים מאתיופיה. לאחרונה התגברה גם העלייה מארגנטינה ומצרפת. על-פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, עלו לישראל בשנים אלה יותר מ-293,236 ילדים בגילאים 0-17 (כ-55% מהם עד שנת 1995). כיום, אחוז התלמידים העולים מכלל התלמידים במערכת החינוך הוא 13.2. במספרים מדובר ב-150,000 עולים במערכת החינוך בישראל.

רכישת העברית אצל תלמידים עולים: איך מעריכים?

כאשר מנסים להעריך את הישגי התלמידים, נדמה למתבונן מן הצד שהם רוכשים עברית מהר מאוד. לאחר שישה חודשים של לימוד עברית באולפן ושישה חודשים בכיתת קלט, פגה זכאותם של התלמידים הילדים/בני הנוער לסיוע בלימוד העברית. נשאלת השאלה אם בתום תקופה זו הם אכן רכשו את השפה העברית רכישה מלאה. כדי לענות על כך, יש לזכור שההישגים בלימוד שפה שנייה אינם עשויים מקשה אחת

(Cummins 2000). אחת ההבחנות החשובות היא בין רכישת שפה תקשורתית לבין רכישת שפת הלימודים. שפה תקשורתית משמשת בדיבור יומיומי, בהפסקות בין השיעורים ובהקשרים חברתיים; זו נרכשת תוך 18 חודשים. ואילו שפת הלימודים נרכשת באופן ממשי במשך כעשר שנים.

אביגיל שמואלי היא מדריכה ארצית להוראת עברית בגף קליטת עלייה במשרד החינוך.

ידע של לשון הלימודים מצריך שליטה מלאה בתחומים רבים, כגון אוצר מילים אופייני של מקצועות לימוד מגוונים; הכרת השיח הכתוב של ספרי הלימוד; הכרת השיח הדבור של מורים ותלמידים. לתלמידים העולים קושי כפול, כי עליהם ללמוד הן שפה חדשה הן חומר לימודי חדש.

ההישגים הלימודיים של תלמידים עולים תלויים במגוון גורמים: ארץ המוצא; גיל ההגירה; מספר שנות השהייה בארץ; מעמד סוציו-אקונומי; מניעים תרבותיים וקוגניטיביים להשתלבות בארץ והתייחסות ההורים אל בית הספר. יש לציין שידע אורייני אקדמי טוב של התלמיד בשפתו הראשונה הוא מרכזי להצלחה בלימוד שפה שנייה, בעיקר כשמדובר בתחומים הדורשים רמה גבוהה של אוריינות.

מחקר מקיף בנושא

באוניברסיטת תל-אביב נערך מחקר מקיף לשם הערכת ההישגים הלימודיים של תלמידים עולים לעומת הישגיהם של ילידי הארץ. עורכי המחקר הם פרופ' תמר לזין, פרופ' אילנה שוהמי ופרופ' דב ספולסקי.

הם בדקו הישגים של 3,000 תלמידים בכיתות ה', ט' ו"א במקצועות עברית ומתמטיקה, תוך התייחסות לשנות שהייתם בישראל. העולים שנבדקו הם מאתיופיה ומארצות חבר המדינות.

במארס 2003 הוגשה תמצית המחקר לגף קליטת עלייה ולמשרד המדען הראשי במשרד החינוך. התברר מן המחקר שיש צורך במספר רב של שנים להשלמת הפער בהישגים הלימודיים בין העולים לילידי הארץ, בין 7 ל-9 שנים (לפעמים יותר). המחקר צייר תמונת מצב קשה של העולים, ועלה צורך דחוף לטפל ביסודיות בקידום הישגיהם הלימודיים.

בין המלצות המחקר: הקמת ועדת מומחים ליישום ממצאי הדוח; הקמת עתודה של מומחים בתחום ההוראה לעולים במוסדות להשכלה גבוהה; הכשרת מורים בעלי רקע בהוראת שפה; הוספת שעות סיוע לעולים ברכישת השפה; הקמת תשתית לשילובם בבית הספר; טיפוח שפת האם של התלמידים כדי לשפר את הישגיהם האקדמיים.

מסקנות בפועל מן המחקר

בעקבות המחקר ערך גף קליטת עלייה פעולות אלה:

- התקיימו השתלמויות למורי עולים ברחבי הארץ בהיקף של אלפי שעות, כדי לשפר את עבודתם עם העולים;
- נקבעו בכתב ופורסמו סטנדרטים לקליטת העולים בבתי-הספר;
- נכתבת תוכנית לחינוך לשוני לעולים בידי צוות שבראשותו עומדת פרופ' שושנה בלום-קולקה;
- הוקמה ועדת מומחים ליישום ממצאי המחקר.

אחת התשובות המידיות לבעיה היא הפעלת תוכנית שע"ל, הפועלת זו השנה השלישית. בתשס"ג היא הופעלה כ'פיילוט' ב-30 חטיבות ביניים; בתשס"ד בכ-180 חטיבות ביניים; ובתשס"ה בכ-200 חטיבות ביניים. התוכנית מלווה בידי האגף למדידה ולהערכה במשרד החינוך.

קהל היעד היה תלמידים עולים בכיתות ז' השוהים בארץ חמש-שש שנים וזכאותם לסיוע בשל היותם עולים פגה (כאמור, לאחר שנה), אך עדיין לא רכשו את שפת הלימודים – העברית - באופן שיאפשר להם למצות את יכולתם.

הסיוע היה 4 שעות שבועיות של לימודי עזר בסוף יום הלימודים, בקבוצות של 15 תלמידים עולים מאותה שכבה. המורים נבחרו מצוות בית הספר, והשתדלנו שיהיו מקרב העוסקים בהוראת שפה.

היערכות דידקטית והדרכה

הכנו חוברת הדרכה למורים. אני ריכזתי כתיבת חוברת המדגימה למורים כיצד לשפר את העברית יעודת המקצוע של התלמידים. נבחרו חמישה מקצועות רבי מלל: היסטוריה, גיאוגרפיה, ספרות, תנ"ך ומדעים. הקטעים להדגמה נבחרו מתוך ספרי הלימוד של התלמידים, מפני שהתלמידים הללו לומדים בכיתות הרגילות ונדרשים להתמודד עם טקסטים מספרי הלימוד של הכיתה מומלץ ללמד נושאים מספרי הלימוד שהתלמידים יעסקו בהם בכיתת האם בעתיד (קטעים מטרימים), כדי שהתלמידים, בשבם לכיתת האם, יוכלו להשתתף בשיעור בתחושת ידיעה ויכולת.

המורים מונחים לעסוק הן באוצר המילים האופייני לכל מקצוע הן במבני הדעת האופייניים למקצועות השונים.

בתשס"ד ערכנו שלושה ימי השתלמות ארציים למורי שע"ל, ובתשס"ה חמישה ימי השתלמות. כמו כן ערכנו השתלמויות למדריכים המחוזיים. נושאי ההשתלמות היו רב תרבותיות והוראת עברית כשפה שנייה.

בראשית שנת תשס"ד ובסופה בָּחַנו את התלמידים העולים, כדי לבדוק מהי מידת התרומה של התוכנית לשיפור הישגיהם. נבחנה ההתקדמות האישית של כל תלמיד

שהשתתף בתוכנית באמצעות השוואה של תוצאות המבחן בראשית השנה לתוצאות המבחן בסוף השנה. כמו כן הושוּוּ ההישגים של תלמידי שע"ל להישגים של קבוצת ביקורת שכללה תלמידים עולים בעלי מאפיינים דומים למאפייני המשתתפים בתוכנית, שלא השתתפו בשע"ל ונבחנו בשתי הבחינות. השוואה זו נעשתה כדי לענות לשאלה אם השיפור בהישגים נבע מהשתתפות בתוכנית או מגורמים חיצוניים, למשל מההתקדמות הטבעית של התלמידים.

מסקנות מהמעקב אחר ביצוע התוכנית

אוכלוסיית ההערכה על-פי שכבות גיל: בתשס"ד למדו בתוכנית שע"ל 3,338 תלמידים: 57% מתוכם מכיתות ז', 28% מכיתות ח' ו-15% מכיתות ט'. הוותק הממוצע של תלמידי שע"ל בישראל היה 5.9 שנים. 84% עלו בין השנים 1994-2001, 9% עלו לפני 1994 ו-7% עלו בשנים 2002-2003.

התפלגות תלמידי שע"ל על-פי ארצות מוצא:

78% מזרח אירופה וחבר העמים ;

6% אתיופיה;

5% אמריקה הלטינית;

5% ארצות רווחה;

5% ישראל;

1% אסיה ואפריקה.

מהשוואת ממוצע הציונים של תלמידי שע"ל לממוצע של תלמידי קבוצת הביקורת עולה שתלמידי שע"ל שיפרו את ההישגים ב-21 נקודות (מ-46 ל-67), ואילו תלמידי קבוצת הביקורת שיפרו רק ב-14 נקודות (מ-58 ל-72). מידת השיפור בציון מושפעת מרמת הישגי התלמיד בתחילת התוכנית: קבוצת התלמידים שקיבלו ציון בין 34 ל-60 בבחינה בראשית השנה שיפרה את הישגיה באופן ניכר לעומת קבוצת הביקורת (21 נקודות לעומת 16 נקודות).

קבוצת התלמידים שקיבלו ציון נמוך מ-34 נקודות אמנם שיפרה את ההישגים ב-36 נקודות, אך גם בקבוצת הביקורת השיפור דומה, 35 נקודות בממוצע. קבוצת התלמידים שקיבלו ציון מעל 60 נקודות, שיפרה את ההישגים ב-4 נקודות, וגם בקבוצת הביקורת המצב דומה - שיפור של 3 נקודות.

השיפור ניכר בכל שכבות הגיל.

ברוב המכריע של קבוצות שע"ל נלמדו מקצועות השפה העברית: עברית; לשון; הבעה וספרות. בנוסף נלמדו, על פי סדר יורדת של שכיחות, היסטוריה,

תנ"ך, גאוגרפיה ומדעים. השיקול העיקרי לבחירת תחום הדעת היה התחום שהתלמידים התקשו בו.

פרופיל מורי שע"ל : 187 מורים לימדו בתוכנית שע"ל.

93% ממורי שע"ל נמנים עם צוות המורים של בית הספר.

שליש ממורי שע"ל הם גם מחנכים בבית הספר.

43% ממורי שע"ל מלמדים תלמידים עולים גם במסגרות כגון אולפן, שיעורי

עזר, מרכז למידה או פרויקטים אחרים.

המצב בשנת תשס"ו

הוחלט על הרחבת התוכנית לחטיבת הביניים כולה, וכן על שינוי במספר המשתתפים בכל קבוצת לימוד. הקצינו 2 ששעות שבועיות לכל קבוצה בת 6-7 עולים.

בספטמבר נבחנו 7,106 תלמידים עולים בחטיבות ביניים השוהים בארץ מינואר

1995. מתוכם 3,073 תלמידים, שהישגיהם בבחינת המיון היו פחות מ-70, קיבלו 2

שעות שבועיות בקבוצות בנות 6-7 תלמידים.

אנו מתכוונים לשדרג את ההשתלמויות למורים. פנינו למכללות אחדות להוראה

ברחבי הארץ, ומן הסמסטר השני מורי שע"ל ישתלמו בהנחיית מורי המורים מן המכללות.

בסוף השנה נקיים את הבחינה שהעברנו בראשית השנה, כדי להסיק מסקנות.

מקורות

בן-אריה א' וצרנובלסקי, ד' עורכים (תשס"ה). **ילדים עולים בישראל 2004**.

משרד הקליטה והמועצה הלאומית לשלום הילד.

בן-רפאל, א', אולשטיין, ע' וגייסט, ע' (1994). **זהות ושפה בקליטת עולי חבר**

המדינות העצמאיות. ירושלים: המכון לחקר הטיפוח בחינוך, האוניברסיטה העברית.

לוין, ת', שוהמי, א' וספולסקי, ד' (2003). **תמצית המחקר "הישגים לימודיים**

של תלמידים עולים" מארס 2003.

ליסק, מ' ולשם, א' עורכים (2001). **מרוסיה לישראל: זהות ותרבות במעבר**.

תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

שמואלי, א', עורכת (2003). **שע"ל, שיפור עברית לעולים ותיקים**. משרד

החינוך התרבות והספורט, גף קליטת עלייה.

Cummins, J. (2000). **Language, Power and Pedagogy:**

Bilingual Children in the Crossfire. University of Alabama.